

A halál költője

„... az én virágaim gyökerükkel a sírokba nyulnak...”
(Kosztolányiné: Kosztolányi).

MÉG NEM IS SEJTETTEM, mennyire beteg, mikor engedelmességedve egy mind sürgetőbb benső unszolásnak, tanulmányt írtam a halálnak költészetére gyakorolt hatásáról. De mire írásomat elküldhettem, már súlyos betegen feküdt, s felesége, aki maradék erejével naponta újra és újra eljátszotta előtte a reménykeltést, kiméletből nem adta kezébe. Mindezt azonban csak később tudtam meg, mint azt is, hogy várta, sürgette megígért írásomat. Akkor még nagyon messze esett tőlünk Magyarország!

Ide s tova nyolcadik éve annak, hogy Kosztolányi megtért a halál országába. Azóta meg-megújuló nosztalgiával, többször keresem nyomait költészetében annak az elsüllyedt, bőségben úszó, túlfülledt, erjedő világnak, ahonnan elszármazott, de amelyhez sohasem lett hűtlen. Képzletben el-ellátogatok a Húvösvölgybe, Palicsfürdő haldokló őszére gondolva, végigsétálok az Üllői-úti fák alatt, akár a régi Szabadka fákkal szegélyezett utcáin ballagnék, elüldögélek egy régi, józsefvárosi ház alkonyodó szobájában, mintha egy vidéki úriház ódon hangulatú szobájában boronganék, elnézem a kidöntött, lerombolt Tabánt, ahonnan már egy piros muskátlit se törhetek, s egy jégzajlásos februári este megállok a vámház előtt, a Dunaparton, táguló tüdővel szíva magamba a messzi Alduna tavaszilangyos, rügybontó üzenetét. A régi Budapesten itt is, ott is rábukkanok egy szögletre vagy utcára, mely hangulatával elmúlt viláგunkra emlékeztet. Mert az azóta egyre nemzetközibbé váló főváros egy kissé mindig vidék is volt, — délre eső részeivel Délvidék, — nem csoda hát, ha Kosztolányi oly hamar gyökeret vert benne.

Költészetében mégis két vonás emlékeztet leginkább tájunkra: a nagy életszeretet s a haláltól való állandó szorongás. Tékozló verőfény, színek, sugarak, szépségek az egyik oldalon; mélabú, haldoklás, elmúlás, enyészet a másikon. Mintha csak a mindenben dúslakodó délvidéki embert látnók, aki az este még tivornya lakomát ül, de reggel már ott veri mellét a hűvös templom rácsos gyóntatószékében. Élet és halál nagyon közel voltak itt egymáshoz. A heted-

hét országra szóló lakodalmak roskadozó asztalai mögött már ott ácsolták a halotti torokéit.

Két kézzel ajándékozó bőség itt is, amott is. S aki erszényét nyitja, titokban magára is gondol. Jóban van az étellel, jóban akar lenni a halállal. A földi élet mindennel elhalmozta, a túlvilágon sem akar szenvedni. Mindent elkövet hát, hogy az üdvösséget kiérdemelje. S ha a bűnbánatból nem futja, alamizsnával toldja. Azt hiszi, pénzzel az Istent is megvásárolhatja. A túlvilági életbe vetett hit döntő szerepet játszik életében. De míg nála a halál a nagy életmohóság féke s utólagos jelentkezésű, Kosztolányinál az ellenkezője. Hozzá már gyerekkorában odaszegődött. Ha valakire, hát reá valóban ráillik a mondás: *Post equitem sedet atrox cura*. Ebből az állandó, nyomasztó halálközelségből virágozott ki, mintegy ellenhatáskép, csodálatos színekben az élet. A menekülés egyik módja ez, egy túlérzékeny lélek ösztönös önvértezése. Az elmulás alaphangulatától azonban nincs szabadulás. A zuhogó fényt kereső költészet hiába hajt pompás leveleket s feslet szebbnél-szebb virágokat, a halál fekete szálaival mindent beerez. (Igaz, hogy Kosztolányi líráját is páratlan egységbe foglalja).

KOSZTOLÁNYI költészete több világtáj felé mutat. De ha fájaldalmában több nép szívverését is érezzük, egyik sem erősebb a másikkal. Magyar bánat, német érzelmesség, méla szláv borongás: szépen megférnek egymással. Kétségtelenül ez a gazdag lelki rétegződés adta az alapot európai magyarságához, melyet teljességében az európai kultúra bontott ki.

A sokfelé való ismerkedés, a különféle kultúrákban való megmerülés azonban nem sápasztotta egyéniségét. A hatások hamarosan felszívódtak, sajátos kristályosodási rendjébe illeszkedtek.

Kosztolányi magányos költő, nincsenek tanítványai, követői. Ha néha vágyakozott is, hogy lelke zászló legyen, évei multával egyre több szóhoz jutó emberisége sohasem vált toborzó lobogóvá. Megmaradt poétának, művésznek, a mulandóság siratójának. Mert lelkének hangvilláját az elmulás szólaltatja meg legszebben. A halál gazdag húrozásában alig is akad párja. Edgar Poe visszahozhatatlant sirató, csengő-bongó költeményeiben csak zeneiségben mulja felül, de nem a hangszövés szélességében, melyben Kosztolányi a szimfóniáig tágul.

S ahogy az elmulás tesz számára mindent széppé és szomorúvá, az emberek is akkor kezdenek szívéig fájni, mikor megpihent testükre már az enyészet homokja szitál. Ilyenkor feléled benne minden, ami valaha hozzájuk tartozott.

*S egy bot maradt utána a sarokban,
mellyel sétált tavaszi délután.
Egy szó, melyet gyakorta, kedvvel ejtett
és lehelete a bitang ruhán.*

A közösséghez való tartozás is akkor kap hangot s erősödik a fortisszimo sikoltásáig, mikor a pusztulás egy egész országot temet.

A HALÁL gyermekkora óta kísérfje.

Ó, a halál.

*Mi ismerjük csak, pici gyerekek.
Utunkba áll
s könnyes, pityergő szájunk megremeg.*

*Ó a fogó — és jaj, jaj, jaj nekünk,
tépázza gallérunk, ijedve forgunk
és kacagás közt betöri az orrunk.*

Ó az örök lesbenálló. Még az egészség fegyverszünetes napjaiban is. Misztikuma állandóan körötte leng, levegője mindent átítat. A beteg gyermek elvarázsolt világban áll. A szoba sarkaiból árnyékok kúsznak elő, a tárgyak, mint Andersen meséiben, megelevenednek, s a halott órából, melynek mutatója folyton a hatosra néz, az „öröklét fuvalma“ csap ki. A halál künn leskelődik az éjszakában, s mikor a nagyok farsangi bálban mulatnak, a gyermekszoba ablakához lopózik és betekint.

Az elvarázsolt légkörben a valóság elveszti szilárd tapinthatóságát, s minden pillanatban irreális világba lendül. Nem csoda, ha a beteg gyermeket, ébren és lázálomban, víziók gyötrik: titokzatos szekerek a holdfényes éjszakában, lidércfényvel világított halottakvonatja, hangtalan és nesztelen, tükrös halálajtó, melyen kisöccse és kékszemű húga is elment.

De a halál nem mindig lesbenálló rém, többször, ha valakit nagyobb pompával temetnek, s az utcákon felzeng a trombitákból a beethoveni orkán, rá-rádöbben nagyszerű fenségére:

*De mégis gyönyörű ez s kis szívemben
valami mondja, hogy ez az egyetlen,
csupán ez a nagyság, mely itt megy el
és bánatomra harsogón felel.*

Ez a költészet, mely lehetőkönyved hangulatokból táplálkozott, szinte kívánta az egymásbahullámzó szavak muzsikáját, a karsú verssorok finom hintázását, a szóvégek halk összecsengését.

A négy fal: bezártság, kényszerű befeléélés. Nincs más út, legfeljebb a képzelet szabadító kéményén át a magasba, végtelenbe. A külvilágból csak annyi látszik, amennyi egy sétára jut, vagy amennyit egy szobaablak megmutat. A négyfal szorítása még akkor is tart, mikor már összeomlott.

Ily világban a fejlődés csak egocentrikus lehet. A férfikor kifejlesztő emberiségének kell eljőnnie, hogy tompítsa, ellensúlyozza. S mégis, ebből a csöppnyi világból, melyet Kosztolányi „A szegény kisgyermek panaszaiban“ örökített meg, egy egész életre szóló poggyászra futotta. Csak egy maradt ki belőle: az öröm piros rózsája. Mert, ha itt-ott találkozunk is vele, a szirmok alja fekete bársony.

A négy fal összeomló világa a halál kísérelő rémeit is maga alá temette, de magát az alapérzést nem szüntethette meg. Az *Őszi koncert*-ben, az elmúlásnak ebben a hatalmas költeményében, újra fel-támad.

*Most itt az ősz és én vagyok az ősz
és régi bútól vemhes újra versem.
Beteg az arcom, beteg a dalom,
az elmúlást sápadva szomjazom...*

— éneklí a wertheri korban levő fiatal költő, a hervadás bágyadt szépségeitől megigézve, s az őszről, melyet annyira szeretett, öreg bölcsességű szavakat zengve:

*Gyümölcsös ősz, te vérző, koszorús,
én hódolója vagyok a gyümölcsnek.
Szeretem a virágok táncaít,
de az érett gyümölcs mély szava bölcsőbb.
Ő már a cél, a szín, a hervadás...*

Az *Őszi koncert* tulajdonképen a korábbi interieur-költészet szimfóniává szélesítése. Jellemző benne a részek erős, ékköves ragyogása. Mintha Kosztolányi ezzel is hajlamait igazolná, melynek egyik költeményében így ad hangot:

*Ezer darabra törtelek, te tág,
elbirhatatlanul zavart-világ.
Jobb is nékem nem nézni az egészbe,
belefogózni egy-egy csonka részbe
és állani ottan,
jéggé fagyottan.
Mert idegen és örült az egész,
de nyájas és rokon velem a rész.*

Az *Őszi koncert* testvérkölteménye, a *Kártya*, zordon szépségű rapszódia. A hervatag szépségektől fáradt, aranysugaras táj után, vad, fellegetek zargató, novemberi viharokkal köszöntő. A mozdulatlanság után mozgás, a nyugalom után kihontott, szabadjukra eresztett szelek zabolátlán csapkodása. A halk szépségekbe belefáradt, megcsömörlött költő a csikorgó unalomban vad lázakat kíván, bomlott vágatást, a változásnak soha-meg-nem-szűnő körforgását.

*Szaladni, úszni s menni, menni, menni
örökre folyni örök körforgásban...*

*lassú nékem az élet — sokszorozd meg,
és adj a láznál lázabb lázakat.*

NAGY ELFÁRADÁS. — Már a vén bánat is szakadozóban. Csak az *Én* áll, változatlanul, a gyűlölt, a „végtelen egy *Én!*“, az unalom

— és a semmi. Szinte jól esik elmenekülni ebből az én-csőmörös világból az idegenekhez, kik, mint „vad csillagok“, messzé, „szám-üzve élnek“, s ráborulni az ő bánatukra, megsiratni életüket, s

poharukat, melyből isznak

*báljukat és lenge táncuk,
homlokukon lomha ráncuk...*

*és mindenüket, hogy nem az enyém
s őket is, hogy nem lehetnek: Én.*

MÉG ALIG jött meg a nyár, máris búcsúzóban. Ami keveset ígért, azt sem váltotta be. Nagy volt az aszály, csak néhány fonnyadt gyümölcs keseredik a fákon. Szúrósan mered a sárga tarló, nincs, aki felszántsa: háború van.

Fenn, a hegyoldalakon nagy sárga foltok éktelenkednek. Kevés fa, az is halálfa, csak nyiszlett, kormos ágakat hajt, a szemet vigasztaló zöld leveleket lefelejtette róluk az Isten. Szedhet-e virágot a költő a halott mezőkön, hacsak nem bánatviolát vagy halálrózsát?

Az élet különben a régi unalom, emlékeztetőnek csak a halál látogat el néha, — talán hiányoznék is, ha egyszer végkép elmaradna.

*És egyre-egyre közelebb
megyek feléd, halál,
s már ki sem ejtem a nevedet.*

Általában: a verssorok megkopaszodtak, muzsikájuk is szegényebb lett, de a szavak értelme öregebb, többetmondó.

A VILÁGHÁBORÚVAL kicserélődött a régi világ. Kosztolányi még új telepes, helyezkedni igyekszik, próbálgatja a megszokást, ismerkedést — az új táj muzsikáját is hallja és elhallgatja, de még idegennek érzi. Ezért, ha lehull az este, fel-felszítja a hunyorgó emlékparaszakat s dalkereső ajka rá-rátéved a régre:

*Nem tudtam én dalolni nektek az újról, csak a régiről,
nem tudtam én dalolni nektek a földről, csak az égiről,
mert ami elmúlt, az csodásan kísért az én dalomba még,
mert aki meghalt az időben, úgy van fölöttem, mint az ég.*

De ha el is találja a régi hangot, érzése már fáradt, hogy tartani is tudja, vagy változatokra serkentse. S mivel a teremtő szomorúság régi erei kimerültek, újabb rétegekből szaggat. Érzés és hangulat így keveredik egy játékosan villódzó, költői kedéllyel, mely a könnyedség erejével kápráztatja az olvasót. Így született meg „A bús férfi panaszaí“ c. költeménysorozat, melyben két ellentétel felesel egymásnak: a jelen és múlt. Az idetartozó klötemények jórésze: elbeszélő líra.

A bús férfi panaszaiban nosztalgia és játékedv, fájdalom és furcsa bohócintor, ború és derű váltakozik, hogy az utolsó sugarak fáradt világitásban csapzottan és kócosan álljon előttünk az élet őszi tája.

E költeménysorozatban Kosztolányi új vonással mutatkozik. A látszólag síma arc mögött megpillantjuk a másikat: az akarat és önfegyelem izomszálaival beerezett, mely kemény verekedésekről árulkodik.

*Lásd kisfiam, ezt mind neked adom most,
legyen tied örökre az egész.*

*Tejet adok, de hozzá szörnyű vért is,
ölelni lágyan és birkózni kart
és harcot, hogy harcolj csakazért is,
a rózsá mellett ott legyen a kard.*

MŪGONDOSAN szép szonetteknek, szeszélyesen kócolt Kosztolányi-strófáknak, egymásbacsókoló rímeknek: jóidőre vége. A selymesen összehullámzó szavak már nem susogják a setjelmest, a régi varázslatok kora elmúlt, s helyét az elnyomott értelem foglalta el. A szavak megerősödtek becsületben, s már egyenként is helyt tudnak állni magukért. Elérkeztünk a „Meztelenül” c. kötethez.

Egészen új táj ez a kötet. Levegője szinte acélszürke, hangulata borongós, késő-őszi — vad, novemberi viharokat előző.

A fák mozdulatlanul állnak, nincs egyetlen levelük sem — acél-erdő ez, acélfákkal, de nem áthatolhatatlan gubanc, minden éles, határozott. Bő-esőáztatta, multtal trágyázott földön állunk, mindenhez közel: élethez, halálhoz, emberekhez. Nincs többé elválasztó távolság, idegenség. Úgy látjuk az embereket, mintha csak nyitott ablakon néznénk rájuk: az örökké virrasztó szegényeket, akik drága emlékként rakogatnak el mindent, amit az élet megérintett, — a gépirókisasszonyt: gondolatunk feleségét, lelkünk hitvesét, — a francia leányt, aki úgy ejti elénk egyetlen kecses, furcsa mosollyá öszszefogott tizenöt különböző, kis mosolyát, mint egy kertész nő, — a rossz költőt, aki megkopva, s őszén és tudóbajosan bandukolva, rossz verseit fütyürészi a téli szélnek, — s az özvegyet a villamosban, aki gyermekszobákon és temetőkön bukdácsolt keresztül, s akinek senki sem akar helyet adni. Az én-csömörös Kosztolányi messzire jutott, nagy lett a családja, megsokasodtak testvérei.

*Nagy az én családom. Kelettől nyugatig,
nyugattól keletig. Nagy a mi családunk.
Mikor vele megyek, fogva öreg karját,
vezetve az úton, a szívem kitágul
s szívek közt énekel elhagyatott szívem.
Az én édes apám az emberek apja
s én az embereknek testvére vagyok.*

(Tanár az én apám.)

Évekkel később, Európa c. költeményében, ez az érzés még szélesebb, még emelkedettebb:

*Már értik azóta az én gügyögésem,
bármerre vetődjem, sokszáz rokonom van,
bármerre szakadjak, ezer testvérem van.*

*Mind édes anyémek a népek a földön,
kitágl a szívem, beleférnek együtt...*

De mit ér a találkozás, ha egymást kereső kezünk a nagy úr semmijébe nyúl, boldogabbak, kevésbé magányosak lettünk-e általa, nem vándorolunk-e ezen a földön még vigasztalanabb életfájdalommal, s nem figyelmeztet-e a halál mindgyakrabban arasznyi szereplésünkre? — A baráti kör egyre jobban ritkul, s már a szeretett fiú is eltávolodik tőlünk a nagy időben. Legjobb lenne felkelni az asztal mellől, ahol még ég a lámpa — és hazamenni.

Kosztolányi megcsinálja a számadást, egyszerűen, szépítés nélkül: hiába minden, boldogtalan. Dehát lehet-e így élni? S szinte dacosan felel rá: nagy a boldogtalanok családj!

*Kellessz te még, vijjogni, mint a vércse,
nem kérdeni, szabad-e, nem szabad,
sosem kimélni a könnyet se, vért se,
a semmibe rikoltani szavad,
nem hallanak tán, ám ne menj azért se,
számodra itt még munka is akad,
mindíg kell valaki, aki megértse
az utcalányt s a tébolyultakat.*

A Számadás című verse után következő költemények teljesen eltérnek a leütött hangtól. Különösen az Európa című, mely talán sohasem lesz mindenkire szólóbb, mint ma, kontinensünk jelszavá válása idején. Európaiságtól áthatottabb, kultúránkra hitetevőbb, nemes lelkiösszefogásra serkentőbb százatot még nem olvastunk.

Üdítő intermezzoként, szép legyezőkaréjba kerül a többi költemény. Dédelgető fiúi szeretet, játékosan megvillanó kedv, franciásan finom gúny, csalános csípő szatíra, szétterülő nyugalom — s meglepetésként: ujjongás és öröm váltakozik egymással. Ráadásul egy sereg szebbnél-szebb, kosztolányisan hangolt, japános vers. De ezek közé már a szomorúság is belopja strófáit.

*Ötven felé kivetjük önmagunkból
mindazt, ami cifra és szedett-vedett lom
és olyan komor, fönséges lesz a lelkünk,
olyan hideg és kongó, mint a templom.*

Elbúcsúznak legdallamosabb, legjátékosabb költeményétől (Ilona), elbúcsúznak szellőszárnyú testvéreitől, magunk mögött hagyjuk a virágzó őszben álló tájat, s egy naptalan és lombtalan vidéken túl-

jutva, sziklás és kietlen pusztába vesznek lépteink. E kopár lélektáj legszebb költeménye: a *Marcus Aurélius*, mely úgy magasodik ki, mint a latinná keményedett fájdalom szobra.

*Csak a bátor, a büszke, az kell nekem, ő kell,
 őt szeretem, ki érzi a földet,
 tapintja merészen a görcsös, a szörnyű
 Medusa-valóság köiszonyatját,
 s szól: „ez van“, „ez nincsen“,
 „ez itt az igazság“, „ez itt a hamisság“ . . .*

A semmibe-merülés előtt még egy utolsó vakító lobbanás, még egy utolsó gyönyörű látomás (*Hajnali részegség*). Mintha villám-suhanással csodás rakéta fűrődne az égnek, üstökös farkából csillagok ezreit rázva a földre.

A HEGYTETŐ gazdag díszreit lehordták az évek, csak a rozsdás hegygerinc meredezik, akár egy időrágta, óriás borda. Az át-átrobogó szél legfeljebb ha száradt fűtakarót teríthet. Nemsokára itt a tél, a kopasz gallyakat dér lepi.

Az Ember egyedül van, kétszeresen egyedül a költő, kinek látása az egymásra-hordott évek csúcán még kegyetlenebbre élestedt. Mert nincs semmi fontos az életben, csak a Halál. Érette történik minden, az anya néki szüli keserves vajudással gyermekeit, az ember érte hajszolja magát egy élet siralomvölgyén átal.

*Pajtás, dalolj hát, mondd utánam:
 Mi volt a mi bajunk korábban,
 hogy nem jártunk a föld porában?
 Mi fájt szivednek és szívemnek
 Caesar, Napoleon korában?*

(Ének a Semmiről).

SZIRMAI KÁROLY